

Ilkka Niiniluoto tieteen popularisoijana

MARJA-LIISA KAKKURI-KNUUTTLA

1. Johdanto

Kun valmistelin tätä puheenvuoroa puolisoni Simo Knuuttila toimi tutkimusavustajan tapaan ja kantoi kotiin Ilkka Niiniluodon yleistajuisia teoksia. Niitähän riittää, mikä ei ole ihme. Ilkalla on samanlainen lukutapa kuin Simolla: kirja päivässä. Tosin Hempelin tieteenfilosofian artikkelikokoelman kanssa Ilkalta taisi meni kokonainen viikonloppu, mutta tämä onkin paksu teos. Olimme ystäväporukassa Ilkan perheen kesäpäiväpöydässä. Aina välillä Ilkka siirtyi korttipöydästä keinutuoliin ja luki pätkän Hempeliä, eikä häntä häirinnyt hälinä ympärillä. Eikä meistä muista tuntunut siltä, että Ilkka olisi vetäytynyt syrjään omiin oloihinsa, paitsi ehkä siinä, että hän ei osallistunut tiskaamiseen.

Oma työtapani on erilainen, mikä näkyy tässä puheenvuorossa. Lukuisten kirjojen sijaan olen paneutunut kahteen Niiniluodon laajemmalle yleisölle kirjoittamaan artikkeliin. Mielestäni jo niistä saa irti paljon sekä tieteen popularisoinnin että sisällön kannalta. Toinen näistä kirjoituksista on Veikko Rantalan juhlakirjan kirjoitus ”Uusien tieteiden synty: Kuusi mallia” vuodelta 1993. Toinen on Niiniluodon suomalaisille poliitikoille Säätytalossa joulukuun 1. päivänä 1993 pitämä kansalaispuheenvuoro, joka ilmestyi heti seuraavan vuoden alussa teoksessa *Suomen henkinen tila ja tulevaisuus* (1994).

Tämä puheenvuoro on osa silloisen pääministeri Esko Ahon tilaustyötä. Monet muistavat sen kohun, joka heräsi kun tuli jul-

kisuuteen, että Aho oli kutsunut teoreettisen filosofian professori Ilkka Niiniluodon kokoamaan työryhmän selvittämään Suomen henkistä tilaa ja tulevaisuutta. Säätytalon puheenvuorossa ”heijastuivat jäsenten kokouksissa esiintuomat ja keskusteluissa puolustamat näkemykset, mutta painotukset ja erityisesti toimenpiteitä koskevat johtopäätökset hän esitti vain omissa nimissään”, kuten Suomen henkinen tila -teoksen esipuheessa todetaan (Niiniluoto ja Löppönen 1994). Ilkka esitti yhteenvetonsa työryhmän työskentelystä, arvioi nykytilannetta ja ehdotti yleisen tason toimia tulevaisuudelle. Hän tulkitsee tämän kohun kuvastavan maan henkistä tilaa:

Ihmisten muutostietoisuus, hätä ja epävarmuus näkyvät aitona keskustelunhaluna ja mielipidejohtajien kaipuuna. Samalla suomalainen keskusteluilmasto on aggressiivinen ja tulehtunut, syyllisiä etsivä ja toisia syyttelevä, omia reviierejä puolustava, muiden mielipiteitä epäkunnioitava ja vähättelevä, keskusteluyrityksiä ennakkoluuloisesti alas ampuva. (Niiniluoto 1994, 17–18)

Kuulostaako ajankohtaiselta? Tässä todetaan, että toisaalta kaivataan viisasta johtajaa joka sanoisi mitä tehdä ja toisaalta kaivataan laajaa keskustelua, keskustelun taidot ja halu vain ovat vähäiset. Tämä tilanteessa, jossa on kysymys monisyisestä kriisistä kuten tätäkin kirjoitettaessa 23 vuotta myöhemmin. Jo tässä voimme nähdä kaksi vastakkaista näkemystä tiedon ja toiminnan suhteesta.

Juuri tämä tieto-opillinen ongelma eri tiedon muotojen ja poliittisen toiminnan suhteesta on mielestäni filosofisesti kiinnostavin ajatuskulku Niiniluodon puheenvuorossa. Puheen populaarista luonteesta johtuen ongelma jää luonnollisesti nimeämättä. Tarkemmin sanottuna puheenvuoron taustalta löytyy melko monitasoinen ratkaisu filosofian ja yhteiskuntatieteiden asemasta poliittisessa toiminnassa. Esimerkiksi voiko nykyisessä pitkälle teollistuneessa moniongelmaisessa maailmassa olla viisasta johtajaa, joka kertoisi missä mennään ja mitä tulisi tehdä? Jos ei, niin kuinka kehittää keskustelua siitä mitä tehdä?

Samalla on kysymys etiikasta eli mitkä ovat ne arvot ja päämäärät, joita tavoitella. Mukana on myös ontologisia kannanottoja yhteiskunnallisen todellisuuden rakenteesta koskien yksilön ja yhteisön suhdetta.

Säätytalon puheessa liikutellaan siis huomattavan laajaa teoreettista kenttää, mikä edellyttää puhujalta teoreettisen ajattelun harjaantuneisuutta sekä laajaa lukeneisuutta. Pidän puhetta filosofian popularisointina vaikka se ei perustukaan millekään valmiille teorialle. Puheenvuoron pohjana ovat monitieteisen työryhmän intensiiviset keskustelut, joten siinä on samalla kysymys yhteiskuntatieteellisen keskustelun popularisoinnista. Populaarista luonteestaan huolimatta kirjoitus on aidosti tutkimuksellinen puheenvuoro.

Niiniluodon tieto-opillinen tiedon ja toiminnan suhdetta koskeva ratkaisu tulee nähdäkseni ymmärrettäväksi asettamalla se laajempaan historialliseen yhteyteensä. Juuri tähän sain virikkeen hänen artikkelistaan ”Uusien tieteiden synty: Kuusi mallia”. Siinä esitellään yhtenä tieteen syntyvän mallina taitojen tieteellistymisen näkemys, joka sisältää perinteisen ja edelleen yleisen tavan ymmärtää tiedon merkitys käytännön toiminnassa. Tämän mallin mukaan on olemassa yleisiä kausaalisia säännönmukaisuuksia, joiden avulla voimme päätellä mitkä ovat toimintatilanteeseen sopivat keinot annettujen tavoitteiden toteuttamiseksi. Tavoitteet voivat olla yleisesti hyväksytyjä taidolle ominaisia päämääriä, kuten lääkärille terveyden edistäminen tai insinöörille hyvän kestävän sillan rakentaminen. Säätytalon puheenvuorossa Niiniluoto kutsuu strategisen ajattelun malliksi tilannetta, jossa myös tavoitteiden asettelu edellyttää harkintaa. Hänen puheenvuoronsa yksi ydinargumentteja onkin osoittaa strategisen ajattelun riittämättömyys tämän päivän monimutkaisten ongelmien (wicked problems) ratkaisemiseksi. Onhan jo lääkärin jatkuvasti otettava huomioon perinteisen terveyden edistämisen tavoitteen rinnalle taloudellisia näkökohtia.

”Uusien tieteiden synty” -artikkelissaan Niiniluoto toteaa, että hänen kuvaamansa taitojen tieteellistymisen näkemys eli näkemys taitotiedosta on peräisin jo antiikin geometriasta ja

aritmetiikasta. Sen lisäksi hän sanoo tämän mallin pätevän myös varhaisessa etiikan teoretisoinnissa. Aristoteleen etiikan ja dialektiikan harrastajana ajatus etiikasta taitona sai minut pohtimaan antiikin filosofin etiikan teoreettista rakennetta. Annettaanko siinä todella kausaalisia syy-seuraus-suhteita koskevia ohjeita tiettyjen tavoitteiden toteuttamiseksi? Vastaukseni on kielteinen. Taidon ja etiikan teorioiden rakenteet eroavat Aristoteleella selvästi ja tärkeällä tavalla toisistaan. Tämä erotelu on hyödyllinen täsmennettäessä Niiniluodon omaa käsitystä tiedon ja toiminnan suhteesta hänen Säätytalon puheessaan.

Popularisointi

Suomenkielisessä *Wikipedian* artikkelissa tieteen popularisoinnista käytetään nimityksiä ”tieteen yleistajuistaminen” sekä ”kansantajuistaminen”. Sen todetaan tarkoittavan:

tieteellisen tutkimuksen tulosten esittelyä ei-asiantuntijan ymmärtämässä muodossa. Yleistajuistetussa muodossa eri tieteenalojen *ammattikieli* puretaan *yleiskielelle* niin, että ne ovat tavallisen yleisön ymmärrettävissä. Asiat esitetään jättäen yksityiskohdat vähemmälle huomiolle mutta kuitenkin niin, että esitettävän asian pääkohdat ja periaatteet tulevat esille niin sanotun suuren yleisön ymmärtämässä muodossa. <https://fi.wikipedia.org/wiki/Tieteen_yleistajuistaminen>

Englanninkielisessä *Wikipedian* kirjoituksessa mainitaan tutkimustulosten lisäksi popularisoinnin kohteeksi myös menetelmät ja aineistot <https://en.wikipedia.org/wiki/Popular_science>. Se että perustelut eivät ole niin yksityiskohtaisia kuin varsinaisissa tieteellisissä julkaisuissa, muistuttaa Aristoteleen *Retoriikka*-teoksen näkemystä puheesta:

Retoriikan tehtävä on käsitellä kysymyksiä, ... joiden käsittely tapahtuu sellaisten kuulijoiden läsnäollessa, jotka eivät kykene näkemään monimutkaisia yhteyksiä eivät-

kä seuraamaan pitkiä päättelyketjuja (*Retoriikka* I 2, 1357a1-4).

Tieteen popularisoinnin kuvauksissa ei yleensä mainita filosofiaa, ja päähuomio on luonnontieteessä. Esimerkiksi mainitussa suomenkielisessä Wikipedian kirjoituksessa suomalaisten tieteen popularisoijien joukossa nimetään ainoastaan ympäristöfilosofian tutkija, vaikka luetteloon on mahtunut luonnontieteilijöiden rinnalle useitakin historian tutkijoita. Ilmaisuihin ”filosofian popularisointi” ei edes tunnu tutulta, vaikka eihän siinä ole mitään suoranaista vikaa. Tosin *niin&näin* lehti on järjestänyt filosofian popularisointia koskevan seminaarin, jonka yhteydessä asiaa määriteltiin seuraavasti:

Filosofian popularisointi tarkoittaa monenlaista toimintaa laajalle yleisölle suunnattujen tv-ohjelmien ja oppikirjojen tekemisestä klassikkoteosten suomentamiseen ja julkisten keskustelutilaisuuksien järjestämiseen. <<http://filosofia.fi/node/5422>>

Puhuttaessa tieteen popularisoinnista Ilkka Niiniluodon kohdalla, on välttämätöntä sisällyttää mukaan myös filosofia. Hänen julkaisuluettelostaan Helsingin yliopiston Tuhat-tietokannassa kymmeneltä viime vuodelta löytyy hämmästyttävä määrä populaareja kirjoituksia. Kahden kirjan ja 27 kirjoissa ilmestyneiden artikkelien lisäksi hän on laatinut 83 kirjoitusta sanoma- ja aikakauslehtiin. Ne koskevat muun muassa sellaisia aiheita kuin filosofia yleissivistystä vahvistavana, humanistit vastausten etsijöinä ja antajina sekä isänmaan toivot. Monet kirjoituksista koskevat korkeakoululaitosta, kuten yliopiston rahoitusta, yhteiskunnallista vaikuttavuutta, akateemista johtamista ja kannustamista. Sanomalehtikirjoitusten joukossa on myös usean filosofin elämäntyön esittelyjä, kuten Ingmar Pörn, Jaakko Hintikka, Eino Kaila ja Patrick Suppes. Ilkan toiminta Suomen Filosofisen Yhdistyksen puheenjohtajana, Helsingin yliopiston rehtorina sekä kanslerina on antanut paikan, jossa näistä teemoista on voinut keskustella ja jossa on ollut välttämätöntä muodostaa omia näkemyksiä. Filosofian ohessa Niiniluoto on käsitellyt populaarilla tavalla myös lukuisten muiden

tieteenalojen tuloksia. Esimerkiksi Veikko Rantalan juhlakirjan artikkelissa "Uusien tieteiden synty: Kuusi mallia" luokitellaan yhteensä 62 eri tutkimusalaa. Kirjoituksessaan *Maailman henkinen tila ja tulevaisuus* -teoksessa Ilkka tekee yhteenvetoa usean eri tieteenalan tuloksista.

Koska Säätytalon puheenvuoro on tutkimuksellinen puheenvuoro, se ei täytä tieteen popularisoinnin sellaista määrittelyä, että se olisi "tieteellisen tutkimuksen tulosten esittelyä ei-asiantuntijan ymmärtämässä muodossa". Sen lisäksi, että siinä rakennetaan monitasoista mallia siitä kuinka filosofia ja empiiriset tieteet voivat antaa suuntaviivoja poliittiselle päätöksenteolle, puheessa muotoillaan teoreettisia ajatuksia yhdistämällä erimielisen työryhmän vastakkaisia kannanottoja. Tiedon ja toiminnan mallin filosofisesti kiinnostava osuus on siinä, miten monin tavoin filosofinen ja empiirinen tieto ovat keskinäisessä yhteydessä. Erotan mallin rakenteessa kolme askelta. Yleisimmällä tasolla taustaoletukseksi jäävä ajatus on se, että tiedon ja toiminnan mallin valinta itsessään vaatii empiiristä tietoa yhteiskunnallisesta todellisuudesta. Seuraava askel on se, että mallin valinta edellyttää filosofisia maailmankatsomuksellisia ratkaisuja, joita ei voida perustella empiirisen tutkimuksen avulla. Kolmas askel on se, jossa eräitä eettisiä periaatteita sekä yhteiskunnan rakennetta koskevia ontologisia oletuksia hyödynnetään konkreettisempien poliittisen päätöksenteon suuntaviivoiksi.

Säätytalon puheenvuoro ei siten ole tieteen popularisointia siinä mielessä, että tavoitteena olisi pelkästään jo olemassa olevan tiedon levittäminen kuten esimerkiksi esiteltäessä maailman alkuperää koskevaa fysiikan teoriaa maallikoille. Siinä annetaan toimenpidesuosituksia, kuten Esko Aho on tilaukseensa edellyttänytkin. Puheenvuoron pääväite on kehoitus ja siten se vastaa Aristoteleen näkemystä poliittisesta puheesta (*Retoriikka* I 3). Pidän puhetta tieteen (ja filosofian) popularisointina siksi, että se on laadittu ja pidetty ei-asiantuntijoille ja arvioni mukaan on laajan yleisön ymmärrettävissä. Tämä ei tarkoita, että puheeseen sisältyvä tiedon ja toiminnan malli olisi

tekstistä suoraan nähtävissä. Sehän on oman filosofisen analyysini tulos. Vaikka mallissa on kysymys melko monimutkaisista tiedon ja toiminnan suhteista, pyrin puolestani esittämään ne ”ei-asiantuntijan ymmärtämässä muodossa”.

Unescon sivuilla mainitaan kolme perustelua tieteen popularisoinnin vaatimukselle. Ensinnäkin monilla tieteenaloilla, kuten lääketieteellä, on suoranaista merkitystä kansalaisille. Toiseksi kaikilla on oikeus kulttuuriin, josta tiede on yksi tärkeä osa. Kolmanneksi tiede muuttaa maailmaa, joten kansalaisilla tulee olla tietoa tieteestä demokraattista päätöksentekoa varten. Luonnontieteiden yhteydessä näiden perustelujen merkitys on ehkä monille ilmeisempi kuin humanististen ja yhteiskuntatieteellisten alojen kohdalla, vaikka niiden merkitys maailman ymmärryksen rakentamisessa ja yhteistoiminnassa on keskeinen kuten vaikkapa Säätytalon puheenvuoron analyysi osoittaa. Tieteen yleistajuistamista koskevassa artikkelissa todetaan edelleen, että

Tiedettä yleistajuistava kirjoittaja käyttää valtaa siinä, millaisia asioita tuodaan suuren yleisön tietoisuuteen. Vallan mukana seuraa myös vastuu siitä, missä sävyssä asia yleisölle esitetään ja miten tieto tulee vaikuttamaan ihmisten ajatteluun ja käyttäytymiseen. <https://fi.wikipedia.org/wiki/Tieteen_yleistajuistaminen>

Uskoakseni Niiniluotoa on ohjannut populaarien esitelmien ja kirjoitusten laatimiseen sekä vastuuntunto että kunnianhimo oman alan ja suomalaisen sivistyksen kehittämisestä, mutta myös kokemus, että tämänkaltainen kirjoittaminen on hänelle luontaista. Yksi hänen varhaisimpia tietämiäni kirjoituksia käsittelee preussilaisen kenraali Carl von Clausewitzin (1780–1831) näkemyksiä sodasta politiikan jatkeena. Tämä kirjoitus syntyi 1970-luvun alussa Elina Sanan (silloin Suominen) järjestämässä rauhan tutkimusta koskevassa lukupiirissä. Olin mukana tässä lukupiirissä, ja minuun teki suuren vaikutuksen Ilkan nopea kyky omaksua Clausewitzin ajatuksia ja pukea ne systemaattiseen muotoon kirjoituksessaan. Näki, että hän oli jo

tottunut kirjoittaja. Yleistajuisten kirjoitusten motiivina on varmasti ollut myös uteliaisuus erilaisia maailman ilmiöitä kohtaan. Muistan opiskeluajoilta, että Ilkalla oli tapana lukea myös naistenlehtiä jotta ymmärtäisi naisten ajattelumaailmaa.

Tieteen popularisointia vaaditaan julkisuudessa aiempaa enemmän toimittajien lisäksi myös tutkijoilta. Tätä vaatimusta ei nähdäkseni ole järkevää asettaa jokaiselle yksittäiselle tutkijalla, vaan pikemminkin tutkijoiden yhteisölle. Toistaiseksi meillä ei ole menettelyjä takaamaan, että tutkijoiden yhteisöistä tällaisia henkilöitä löytyy. Ehkä tällaisia rakenteita joskus kehitellään. Tällä hetkellä se jää kunkin tutkijan omakohtaisesti harkittavaksi.

Suunnittelutiede taidon tieteellistymisen mallina

Niiniluodon artikkeli ”Uusien tieteiden synty: Kuusi mallia” on lyhyehkö tieteenfilosofinen kirjoitus, loppu- ja kirjallisuusviitteinen 11 sivun pituinen. Yleistajuiselle kirjoitukselle ominaisella tavalla se ei sisällä pitkiä argumenttikitjuja. Perusteluina sille, että kuvatut kuusi tieteen synnyn muotoa ovat olemassa, esitetään lähinnä esimerkkejä eri tieteenaloilta.

Kuvatut kuusi tieteenalojen syntyä koskevat mallit ovat eriytyminen, haarautuminen, emergenssi, sateenvarjomalli, teoreettinen integraatio sekä suunnittelutiede. Eriytymisen ja haarautumisen mallit ovat puun kaltaisia. Eriytymisessä on kysymys tieteenalan irrottautumisesta filosofiasta, kuten fysiikan irrottautuminen filosofisesta luonnontutkimuksesta omaksi tutkimusalakseen. Haarautumisen tapauksessa emotiede on jokin toinen tutkimusala kuin filosofia, esimerkiksi fysiikka ja psykologia, joista on kehittynyt fysiikan ja psykologian alalajeja. Emergenssitilanteessa syntyy uusi tutkimuksen kohde, kuten tietojenkäsittelyn tai elokuvateorian kohdalla.

Sateenvarjomallista on esimerkkinä naistutkimus, jossa yhdistetään naista koskevaa eri tieteenalojen tutkimusta, kuten historian, filosofian, psykologian, antropologian ja teologian tuloksia. Hajaantumisen sijaan tässä on kysymys tutkimustulos-

ten yhdistämisestä, tosin ilman teoreettisen synteessin tavoittele-
 lua. Viides malli, teoreettinen integraatio, taas tavoittelee yhte-
 näisen teorian muodostusta. Kuudes, suunnittelutieteen malli
 koskee taitojen tieteistymistä. Tämänkaltaisesta kehityksestä
 Niiniluoto mainitsee varhaisen kehityksen geometriassa, lääkä-
 rintaidossa, sodankäyntistrategiassa ja arkkitehtuurissa. Uu-
 dempi esimerkki on hoitotiede.

Niiniluoto pitää suunnittelutieteen syntyä kuvaavaa taidon
 tieteistymisen mallia tärkeänä tieteenalojen muotoutumisen
 mallina, jonka ei katso saaneen ansaitsemaansa huomiota.
 Suunnittelutieteessä on kysymys siitä, että aiemmin mestarilta
 oppipojalle siirtynyt toimintakyky saa tieteellisen perustan kun
 toimintaa ohjaavien peukalosääntöjen ”tehokkuutta testataan
 tieteellisin metodein ja selitetään tieteellisten teorioiden avulla”
 (Niiniluoto 1993, 192). Peukalosäännöt ovat luonteeltaan tekni-
 siä normeja eli osoittavat mitä tulee tehdä taidon päämäärien
 toteuttamiseksi. Sinä-muodossa ilmaistuna niiden looginen ra-
 kenne on seuraava:

Jos tavoittelet T tilanteessa C, niin tee A.

Ehdolliset normit perustuvat kausaalille säännönmukaisuuk-
 sille, kuten ”hoitajan ystävällisyys edistää potilaan paranemista”
 (vrt. Niiniluoto 1992). Tieteen tehtävä on selittää, miksi ehdolli-
 set normit ovat hyviä toimintaohjeita. Näin saadaan syvällisem-
 pää kausaalista teoriaa, joka selittää ehdollisten normien taustalla
 olevia kausaalisia säännönmukaisuuksia eli miksi tietty
 keino tuottaa halutun tavoitteen. Hoitotieteeseen sopiva esi-
 merkki voisi olla, että mieliala on paranemisen edistystä selit-
 tävä tekijä:

Hoitajan ystävällisyys nostaa potilaan mielialaa. Potilaan mielialan koheneminen edistää potilaan parantumista.

Potilas kokee hoitajan hymyn ystävällisyyden osoitukseksi.

Hoitajan hymy potilaalle edistää potilaan parantumista.

Tämän nojalla hoitajan ehdolliselle normille ”hymyile potilaalle” löytyy tieteellinen selitys. Suunnittelutieteen malli sisältää siten yhden tiedon ja toiminnan suhdetta koskevan tieto-opillisen näkemyksen. Kiinnostavaa tässä on se, että toisin kuin empiristisessä David Humen muotoilemassa kausaalikäsitelyssä, tavoitteen tuottavia keinoja ei vielä kutsuta syiksi.¹ Syy on sen sijaan tekijä, joka osoittaa, miksi tietty keino tuottaa halutun tuloksen.

Kolmessa seuraavassa jaksossa täsmennän Niiniluodon toteamusta, että ”[a]ntiikin ja keskiajan kasvatustieteissä eräät taidot yhdistettiin filosofiaan: aristoteelliset ’käytännölliset tieteet’ (etiikka ja politiikka) sekä ’vapaiden taiteiden trivium’ (kielioppi, retoriikka ja dialektiikka)” (Niiniluoto 1993, 192–193). Osoitan ensinnäkin, että Niiniluodon kaksitasoisella taidon tieteellistymisen mallilla on vankka perusta jo antiikin Kreikan

¹ Humelainen käsitys kausaalisesta tiedosta syy- ja seuraustekijöiden säännönmukaisuutena vastaa Platonin ja Aristoteleen näkemystä kokemustiedosta (*empeiria*). Taitotiedossa on samoja piirteitä, joita Aristoteles edellyttää tieteelliseltä selitykseltä (*apodeiksis*) syllogistisen päätelmän välitermin avulla (*Toinen analytiikka* I 2). Samanlaista käsitystä syy-seuraussuhteista ovat viimeaikaisessa keskustelussa puolustaneet eräät kriittiseksi realismiksi kutsutun tieteenfilosofian edustajat (Bhaskar 1975 ja 1979, Harré ja Madden 1975, Glennan 1996, ks. myös Ylikoski 2001).

lääketiedettä koskevassa ajattelussa, jota Platon kuvasi käsitellessään puhetaitoa.² Aristoteles esitteli vastaavaa taidon näkemystä *Metafysiikka*-teoksensa I kirjan luvussa 1 ja laati sen mukaisesti oman puhetaidon ja dialektiikan oppikirjansa. Kolmanneksi on hyödyllistä nähdä, että Aristoteleellä etiikka ei ole taito. Nojaan tähän taitotiedon ja Aristoteleen etiikkaa koskevaan näkemykseen täsmentäessäni Niiniluodon omaa kantaa tiedon eri tasojen ja poliittisen toiminnan suhteesta hänen Säätytalon puheenvuorossaan.

Kuvaan seuraavaksi Platonin ihannetta aidosta puhetaidosta ja tämän jälkeen Aristoteleen *Metafysiikka*-teoksen alussa muotoilemaa taidon näkemystä. Tämän jälkeen osoitan kuinka Aristoteles rakentaa puhetaidon oppikirjassaan *Retoriikka* sekä dialektiikan oppikirjassaan *Topiikka* tämän mallin mukaista teoriaa näiden alojen harjoittajille. Sitten selvitän millä tavoin Aristoteleen etiikan teorian rakenne eroaa tästä taitotiedon mallista *Nikomakhoksen etiikka* -teoksessa.

Taidon tieteellistymisen malli Platonilla

Gorgias-dialogissa Platon asettaa vastakkain olemassaolevan puhetaidon kokemukseen (*empeiria*) ja rutiiniin (*tribê*) pohjaavana näennäistaitona sekä aidon puhetaidon eli oikeudenmukaisuuden (*dikaiosynê*). Edellistä hän pitää pelkästään mielistelystä ja rinnastaa sen tavoitteiltaan ja tiedon tasoltaan keittotaitoon ja kosmetiikkaan, jotka pyrkivät terveyden ja hyvän ruumiinkunnon sijasta nautintoon ja näennäiseen kauneuteen. Kolmas rinnastuskohde on sofistiiikka, joka tyytyy reilun vakuuttamisen sijaan luomaan uskomuksia näennäisargumenteilla. Aito

² Hyvin samanlaiset ehdot taidoille esiintyvät jo 400-luvun jälkipuoliskolla e.a.a. kirjoitetuissa tutkielmissa *Vanhasta lääketieteestä ja Taidoista*. Joissain yhteyksissä Platon käyttää nimitystä "taito" (*tecknê*) myös väljemmässä arkikielen merkityksessä ja joskus hän käyttää termiä "tieto" (*epistêmê*) ja "taito" synonyymisesti. (Sihvola 1992, 14–22, Nussbaum 1986, 95–96.)

puhetaito eroaa sekä tavoitteiltaan että tiedon tasoltaan näistä näennäistaidoista. Se tuntee oikean tavoitteen eli kuinka ihmisten tulisi elää yhdessä hyvin sekä keinot kuinka vakuuttaa kuulijat toteuttamaan tätä tavoitetta. Aito puhetaito tuntee lisäksi selityksen (*logos*) sille, miksi tietyt keinot ovat vakuuttavia. (*Gorgias* 462c, 463a–c, 464b–465c, 500e–501a, 504d, Kakkuri-Knuutila 2002)³

Myöhemmässä *Faidros*-dialogissaan Platon täsmentää puhetaidon näkemystään edelleen ja siirtyy samalla ideaalisen puhetaidon näkemyksestä merkittävän askeleen kohti empiiristä todellisuutta.⁴ Puhetaitoon sovellettuna dialogin kuuluisa yhdistämisen ja erottamisen menetelmä tarkoittaa, että erilaisten temppeujen sijaan puhujan tulee jäsentää käsiteltävä asia sen luonnollisten jäsenysten mukaisesti. Esimerkiksi rakkaudesta puhuttaessa on erotettava sen alempi ja ylempi muoto. (*Faidros* 265a–266b) Tämän lisäksi hyvä puhuja tunnistaa kuulijoiden tyytit, ja osaa käyttää kullekin sopivia keinoja heidän vakuuttamiseen (*Faidros* 270e–272a). Puhujan on kyettävä selittämään myös se, miksi tietynlaiset puheet vakuuttavat tietynlaiseen yleisön. Sitten kun puhuja

on ryhmitellyt erilaiset puheet ja erilaiset sielut niiden ominaisuuksien mukaan, hänen on käytävä läpi syysuhteet, liitettävä ryhmä ryhmään ja osoitettava, miksi sellaiset ja sellaiset puheet vaikuttavat sellaisiin ja sellaisiin sieluihin, mutta toisenlaiset eivät. (*Faidros* 271b.)

Hyvä puhuja ei hallitse näitä asioita vain teoriassa, vaan osaa käytännössä tunnistaa kuka on minkäkinlainen henkilö ja kuinka häneen vaikuttaa. Hän

³ Ks. myös *Faidros* 270b, *Filebos* 55e, *Lait* 938a (Dodds 2001/1959 selitys *Gorgias*-dialogin kohtaan 463b4). Myös Irwinin (1979) kommentaari on hyödyllinen.

⁴ *Faidros*-dialogissa Platon käyttää nimitystä ”puhetaito” (*rhêtorikê*) aidosta puhetaidosta (270b).

pystyy ihmisen hänet kohdatessaan tunnistamaan, voi sanoa itselleen että tässä on nyt se luonne josta opetuksessa puhuttiin, tällainen on hän elävässä elämässä, jotta hänet saisi taivutetuksi on puhuttava niin ja niin. Kun on pääsyt näin pitkälle, tietää myös milloin on oikea ajankohta puhua, milloin olla puhumatta, milloin on sopivaa käyttää ytimekästä, liikuttunutta tai uhkaavaa kieltä, tai mitä tyyllilajeja itsekukin on oppinut; nyt ja vasta nyt on puhetaito saavuttanut täydellisen kauneuden. (*Faidros* 272a, vrt. *Metafysiikka* I 1 981a14–24)

Platonin näkemys puhetaidosta sisältää siten kaksitasoisen näkemyksen taitoja koskevasta tiedosta samaan tapaan kuin Niiniluodon taitojen tieteellistymisen malli.

Taidon tieteellistymisen malli Aristoteleellä

Aristoteleen näkemys taidoista *Metafysiikka*-teoksen I kirjan luvussa 1 vastaa oppi-isänsä Platonin puhetaidon tarkastelua ja samalla siis Niiniluodon taitotiedon käsitystä. Myös Aristoteles erottaa kaksi taidon tasoa, yksityistä koskevan kokemustiedon (*empeiria*) ja taidon (*tekhnē*) tämän sanan varsinaisessa mielessä. Ensimmäinen taso koskee käsityöläisen tietoa ja tapaa tuottaa taidolle ominaisia tuotoksia. Esimerkki tästä on lääkärintaidosta:

Kalliaan sairastaessa tiettyä tautia tietty parannuskeino on auttanut häntä ja samoin Sokratesta ja monia muita yksittäisiä ihmisiä (*Metafysiikka* I 1, 981a6–8).

Näitä yksittäistapauksia koskevan tiedon nojalla saadaan induktiivisella yleistyksellä säännönmukaisuus "Lääke L parantaa kuumetaudissa K". Tätä vastaava ehdollinen normi kuuluu "Kun haluat parantaa (P) henkilön kuumetaudissa K, anna hänelle lääkettä L".

Varsinainen asiantuntija on Aristoteleen mukaan henkilö, joka tuntee tämän lisäksi myös syy-tekijät (*aitiai*) ja osaa opettaa (*didaskō*) niiden avulla (*Metafysiikka* I 1 981a28–b2, b5–10). Hän

tietää miksi tunnetut keinot (L tilanteessa K) tuottavat halutun tavoitteen (parantuminen P). Syytieto ei tässä anna selitystä pelkästään yhdelle yleistykselle, vaan joukolle yleistyksiä eri tilanteissa. Esimerkkinä on edelleen lääkärin toimintaa koskeva teoretisointi:

[K]aikkien tietynlaiksi määritettyjen ihmisten sairastaessa tiettyä tautia, esimerkiksi flegmaattisten tai koleeristen ollessa kuumeessa, tietty prannuskeino on auttanut heitä. (*Metafysiikka I 1*, 981a8–12, ks. Kakkuri-Knuutila 1993, 15)

Tässä syytekijä on ruumiin rakenne, kuten flegmaattisuus tai koleerisuus, ja eri ruumiinrakenteen omaaville on kullekin oma lääkkeensä samassa taudissa. Aristoteles ajattelee lisäksi, että kuten lääketieteessä myös muilla taidolla on oma luonnollinen tavoitteensa, joka on suhteellisen vaivattomasti määriteltävissä. Sekä Platonilla että Aristoteleellä *tekhnê*-taso vastaa siten Niiniluodon taidon tieteellistymistä sikäli, että kummassakin edellytetään selittävää teoriaa.

Dialektiikka ja retoriikka taitotietona Aristoteleellä

Platonin kritiikistä huolimatta puhetaito oli antiikin Ateenassa arvostettu ja tarpeellinen kommunikaatiotaito. Platon ei laatinut omaa puhetaidon oppikirjaa, mutta Aristoteles toteutti hänen vaatimuksensa mukaisen puhetaidon teoreettisen esittelyn *Retoriikka*-teoksessaan, joka pääpiirteissään on edelleenkin kelvollinen puhetaidon opas. Syiden etsiminen puheen onnistumiselle on tärkeä osa puhetaidon järjestelmällistä kuvausta, kuten Aristoteles toteaa heti *Retoriikka*-teoksensa alussa:

Osa tavallisista ihmisistä tekee tämän [väitteiden perustelemisen retoriikassa ja dialektiikassa] sattumanvaraisesti, osa harjoitukseen perustuvasta tottumuksesta. Koska on mahdollista toimia kummallakin tavalla, on selvää, että näitä asioita voidaan myös käsitellä järjestelmällisesti: on mahdollista etsiä syitä, minkä vuoksi jotkut saavuttavat päämääränsä tottumuksen perusteella ja toiset sattumalta.

Kaikki lienevät yhtä mieltä siitä, että tämä on puhetaidosta kirjoittavan tehtävä. (*Retoriikka* I 1, 1354a6–11)

On siis osoitettava syitä miksi tietyt vakuuttamisen keinot toimivat tietynlaiselle yleisölle. Tämä taas edellyttää vakuuttamiskeinojen kuvausta ja jäsentämistä, kuten Aristoteles tekeekin.

Puhetaidon tavoitteen määrittelyssä Aristoteleen näkemys on kuitenkin vähemmän idealistinen kuin Platonin *Gorgias*-dialogissa. Puhetaidon tavoitteena on havaita kunkin asian yhteydessä vakuuttava sekä näennäisesti vakuuttava (*Retoriikka* I 1, 1355b9–11, 15–16, 2, 1355b25–34).⁵ Tärkeimmät vaikuttamiskeinot ovat *logos* eli asiaa koskevat päätelmät, *ethos* eli puhujan luonnetta koskevat keinot ja *pathos* eli kuulijoiden tunteiden viittäminen väitteiden ja argumenttien hyväksymiseksi (*Retoriikka* I 2, 1356a1–4). Päätelmät ovat loogiselta rakenteeltaan enthymemoja eli retorisia syllogismeja tai paradigmoja eli retorisia induktiivisia päätelmiä, joissa yhden tapauksen nojalla päätellään toiseen samanlaiseen (*Retoriikka* I 2, 1356a36–b9). On huomattava, että tässä syllogismi (*syllogismos*) ei tarkoita *Ensimmäinen analytiikka* -teoksen muodollisen logiikan teorian päätelmää, vaan on yleisnimitys totuuden säilyttävälle päätelmille.⁶

Aristoteleen *Topiikka*-teos on dialektiikan oppikirja, jossa dialektiikka tarkoittaa Platonin dialogien mukaisia kysymys-vastaus -keskusteluja. Niissä Sokrates toimii kysyjänä johdatuen vastaajansa ristiriitaan tämän alussa hyväksymän teesin kanssa. Myös tämän teoksen rakenne vastaa edellä kuvattua

⁵ *Pithanon* tarkoittaa siten sekä reilulla tavalla vakuuttavaa että epäreilulla tavalla manipulatiivisesti suostuttelevaa puhetta.

⁶ Tosin osa dialektiikan ja retoriikan päätelmistä, joista Aristoteles käyttää nimitystä *syllogismos*, ovat todennäköisyyspäätelmiä (Green-Pedersen 1984, Wörner manuscript). Aristoteleen *epagôgê* käsite on huomattavasti monisyisempi kuin miten me ymmärrämme induktiiviset päätelmät (Kakkuri-Knuutila ja Knuutila 1993).

taitotiedon näkemystä. Dialektiikan kysyjän ja vastaajan tavoitteet ja heidän keskenään vastakkainen asemansa ilmenee heti *Topiikka*-teoksen alkusanoissa:

Tämän tutkielman tarkoitus on löytää menetelmä, jonka avulla voimme uskottavien käsitysten (*endoksa*) pohjalta muodostaa päätelmiä (*sylogismos*) kaikista esitetyistä ongelmista (*problêma*) ja välttää sanomasta mitään ristiriitaista, kun itse joudumme puolustamaan jotakin kantaa. (*Topiikka* I 1 100a18–21, ks. Kakkuri-Knuuttila ja Sihvola 2002)

Päätelmien keksiminen on siten kysyjän tehtävä ja ristiriidan välttäminen vastaajan tavoite. Platonin dialogien Sokrateen tapaan kysyjä tekee kyllä-ei muotoa olevia kysymyksiä, ja vastaajan kyllä-vastaukset antavat pmissettä uusille päätelmille tai johtopäätöksiä jo hyväksytyjen pmissien nojalla. Kuten puhetaidossa myös dialektiikassa keskeinen keino halutun tavoitteen tuottamiseksi on päätelmä (*sylogismos*) tai induktiivinen yleistys (*Topiikka* I 12), jossa pmissinä on uskottavia käsityksiä.

Logiikan historian kannalta Aristoteleen merkittävä keksintö dialektiikan ja retoriikan teorioissaan on se, että eri asioita koskevilla päätelmillä voi olla sama yleinen muoto. Esimerkiksi, että hyvien asioiden seuraukset ovat (usein) hyviä tai se on hyvää, jonka seuraukset ovat hyviä riippumatta siitä, mistä hyvistä asioista kulloinkin on kysymys; tai että suvun kaikki yleisemmät suvut kuuluvat kaikille suvun lajeille riippumatta siitä puhutaanko eläinlajeista tai kasvilajeista (*Retoriikka* I 5, 1360b9–12, *Topiikka* III 2, 117a5–15, IV 2, 122a3–6). Hän kuvaa näissä oppikirjoissaan useita satoja tämänkaltaisia yleisiä periaatteita päätelmien muodostamiseksi. Näitä hän kutsuu nimellä *topos* (suomennoksissa ”näkökohta”).

Puhetaidon *topokset* jakautuvat kolmen puheiden lajin mukaisesti, jotka ovat oikeuspuhe, poliittinen puhe ja juhlapuhe. Puheen laji määrittää johtopäätöksen pääväitteen sekä pääargumentin loogisen muodon. *Retoriikka*-teos sisältää myös *topok-*

sia kuinka argumentoida erilaisille yleisöille kuten Platon *Faidros*-dialogissaan edellyttää. Dialektiikan *topokset* jakaantuvat lähinnä predikaabelien mukaan, jotka ovat suku, määritelmä, erityisominaisuus ja aksidenssi eli satunnainen ominaisuus (*Topiikka* I 8, Kakkuri-Knuutila ja Tuominen 2013). *Topos* on siten sekä puhetaidon että dialektiikan keskeinen teoreettinen käsite. Tulkintani mukaan *topokset* ovat ehdollisia normeja eli ohjeita tietyn rakenteen omaavien argumenttien muodostamiseksi jonkin annetun väitteen puolesta tai sitä vastaan. Lisäksi ohjeille on selitys kuten edellä kuvattu taitotiedon teoria edellyttää. *Topokseen* sisältyvä yleinen periaate toimii päättelysäännön tapaan ja selittää, miksi ohje on hyvä.

Topoksen rakenteen havainnollistamiseksi sopii seuraava satunnaisesti valittu esimerkki dialektiikasta. Se antaa ohjeen kuinka kumota vastaajan ehdottama määritelmä, jonka oletetaan olevan suku-erottava tekijä (genus - differentia specifica) muotoa:

Tutki myös, kuuluuko erottava tekijä määriteltävälle aksidentaalisesti. Yksikään erottava tekijä ei näet ole aksidentaalisesti kuuluva, kuten ei myöskään suku, sillä on mahdotonta, että erottava tekijä kuuluu ja ei kuulu jollekin. (*Topiikka*, VI 6, 144a23–27)

Ohje on selvittää, olisiko vastaajan ehdottama suvun erottava tekijä satunnainen ominaisuus eli ominaisuus, joka joskus kuuluu ja joskus ei kuulu määriteltävälle asialle. Oletetaan, että vastaaja on ehdottanut ihmisen määritelmäksi ”valkoinen eläin”. Jos kysyjä kysyy, onko Sokrates valkoinen, hän saa myöntävän vastauksen. Jos hän kysyy, onko Sokrateen paras kaveri, joka on alkuperältään afrikkalainen, ei-valkoinen, hän saa taas myöntävän vastauksen. Valkoisuus sekä kuuluu että ei kuulu ihmiselle, joten se on aksidenssi, eikä siten voi olla ihmisen erottava tekijä. Näin ollen ”valkoinen” ei kelpaa ihmisen määritteleväksi erottavaksi tekijäksi. Tämä seuraussuhde perustuu aksidenssin ja erottavan tekijän määritelmään (*Topiikka* I 8), ja se

on ilmaistu *topokseen* sisältyvässä yleisessä periaatteessa. Vastaja on siten joutunut ristiriitaan.⁷

Topos sisältää siten kaksi toisiinsa kiinteästi liittyvää osaa. Toinen on teknisen normin mukainen ohje tietyn rakenteen omaavien premissien muodostamiseksi ja toinen on yleinen periaate, joka toimii modernin logiikan termein ilmaistuna kuten päättelysääntö. Periaatteen tehtävä on taata siirtymä jo hyväksytyistä oletuksista niistä seuraavaan johtopäätökseen. Taitotiedon kannalta periaate osoittaa syyn, miksi kysyjän kannattaa hankkia hyväksyntä kuvatun rakenteen omaaville premisseille. Periaate selittää, miksi premissit hyväksynyt vastaaja (puhetaidossa yleisö) joutuu hyväksymään kysyjän tavoitteleman johtopäätöksen.

Puhetaidossa ja dialektiikassa ei siten ole kysymys puhtaasti loogisesta suhteesta premissien ja johtopäätöksen välillä, vaan sellaisesta suhteesta, jonka argumentaatioon tottumaton puheen yleisö voi tunnistaa tai dialektiikan vastaaja voi tunnistaa kohtuullisella harjoittelulla. Tämä edellyttää, että päättelysääntön ilmaisema päättelysuhde premissien ja johtopäätöksen välillä on riittävän ilmeinen puheen yleisölle tai dialektiikan vastaajalle. Tämä käytännön tilanteisiin liittyvä pragmaattinen ehto sisältyy jo päätelmän määritelmään Aristoteleella ja näkyy parhaiten *Sofistiset kumoamiset* -teoksen syllogismin määritelmässä.

Päätelmä (*syllogismos*) muodostuu joistakin asetetuista siten, että on välttämätöntä myöntää jotain muuta kuin asetetut asetettujen nojalla. (*Sofistiset kumoamiset* 1,

⁷ Päättelyä kehitellessään kysyjä lähtee ensi alkuun liikkeelle vastajan teesistä, jolle hän pyrkii etsimään vasta-argumenttien ketjun. *Topos*-ohje kehottaa selvittämään, löytyisikö tietyn rakenteen omaavia premissejä, joista seuraisi vastajan teesin vastakohta. Tämän jälkeen kysyjän on viisasta pidentää argumettiketjua ja päätelmiä, joista nämä premit seuraavat. (Topiikka VIII 1, Kakkuri-Knuutila ja Tuominen 2013.)

164b27-165a2, suomennos perustuu Boltonin (1994, 109-110) käännökseen.)

Tämä havainnollistaa, että Niiniluodon mainitsemien geometrian ja aritmetiikan lisäksi myös logiikan kehitys on perustunut tiettyjen käytännön kommunikaatiotaitojen teoretisoinnille. Siten myös logiikan alkuperä vastaa hänen kuvaamaansa suunnittelutieteen syntymisen mallia.

Etiikka tieteenä Aristoteleellä

Aristoteleen näkemys etiikasta filosofisena tietona eroaa ratkaisevasti hänen taitotiedon näkemyksestään ja samalla myös Niiniluodon suunnittelutieteen mallista. Tähän viittaa jo se, että stageiralainen erottaa käytännöllisen ja tuottavan toiminnan eli taidot. Tuottavassa toiminnassa (*poiêsis*) tavoitellaan toiminnan ulkopuolisia tuotoksia, kuten lääkäri terveyttä, suutari kenkiä, huilunsoittaja musiikkia ja puhuja yleisön vakuuttumista. Käytännöllisessä toiminnassa (*praxis*) päämäärä on toiminnassa itsessään. Käytännöllisen toiminnan intellektuaalinen kyky on *fronêsis* eli käytännöllinen järki ja tuottavan taitotoiminnan intellektuaalinen kyky on *tekhnê*. (*Nikomakhoksen etiikka* VI 5, 1140a6-7).

Katsotaan seuraavaksi, kuinka *Nikomakhoksen etiikka* -teoksessa näkyy se, että käytännöllisessä toiminnassa tavoite on toiminnassa itsessään eikä toiminnan ulkopuolisena tuloksena. Aivan teoksen alussa Aristoteles kuvaa toimintojen hierarkiaa, jossa korkeamman tason toiminnot nojaavat alemman tason toimintojen tuloksiin. Esimerkiksi sodankäyntioppi nojaa hevosten käsittelytaitoon. Jotta hierarkia ei olisi päättymätön, ihmiselämässä on jokin tai joitain kaikkein korkeimpia tavoitteita. Näistä hän käyttää nimeä *eudaimonia* ja juuri tämän määrittely on etiikan teorian tehtävä. Ei ole suinkaan itsestään selvää mikä korkein tavoite on, sillä ihmisillä on siitä erilaisia keskenään ristiriitaisia näkemyksiä. Joidenkin mielestä parasta on kunnia, joillekin vauraus ja toisille nautinto (*Nikomakhoksen etiikka* I 5). Aristoteleen tavoitteena on sellaisen ratkaisun muodostaminen, jossa näitä arkiajattelun käsityksiä ei heitetä täysin syrjään vaan

jossa ne ovat jollain tavoin mukana. Tätä menetelmällistä lähestymistapaa kutsutaan *ilmiöiden pelastamisen menetelmäksi* (Nussbaum 1986, 240–263, Kakkuri-Knuuttila 1997). *Eudaimonian* määrittely ei siis ole valmiiksi annettu ja sen kehittäminen vaatii Aristoteleelta melkoista teoreettista pohdintaa, minkä huomaa *Nikomakhoksen etiikka* -teoksen I kirjaa lukiessa.

Aristoteleen alustavan määritelmän mukaan, jota koko teos täydentää, hyvä elämä muodostuu hyveiden mukaisesta toiminnasta koko elämän ajan (*Nikomakhoksen etiikka* I 7, 1098a16–20). Käytännöllisen elämän hyveitä ovat sellaiset toimintavalmiudet kuten rohkeus, rauhallisuus, seurallisuus, kohtuullisuus, oikeudenmukaisuus ja ystävyys (*Nikomakhoksen etiikka* II–V). Hyvä elämä muodostuu siten sosiaalisista toiminnoista, joita näiden luonteenpiirteiden omaavat henkilöt tekevät. Tämä tarkoittaa, että hyveen mukainen teko on hyvän elämän rakennetekijä.⁸ Hyvin toimiminen *ei ole keino* hyvän elämän toteuttamiseksi, vaan hyvän elämän *osa*. Oikea teko ja hyvä elämä ovat siten osa-kokonaisuus-suhteessa toisiinsa. Näin selittyy, miksi käytännöllisessä toiminnassa tavoite sisältyy jo toimintaan itseensä, eikä ole sen ulkopuolinen asia.⁹

Hyvällä kuten huonollakin toiminnalla on luonnollisesti kausaalisia edellytyksiä ja seurauksia. Harkittaessa yksittäisissä tilanteissa mikä kulloinkin olisi oikea toimintatapa, on otettava

⁸ Roche (2014) käsittelee yksityiskohtaisesti kiistaa koskien hyvän elämän edellytysten, kuten hyvän ulkonäön, kohtuullisen varallisuuden ja ystävien, asemaa hyvän elämän kokonaisuudessa (ks. myös Heineman 2007). Hän puoltaa näkemystä, että hyveelliselle henkilöllä ulkoisilla tekijöillä ei ole pelkästään epäsuoraa vaan myös suoraa vaikutusta *eudaimoniaan*. Ne eivät ole yksinomaan välttämättömiä edellytyksiä vaan niiden runsaus parantaa hyvää elämää. Oma ehdotukseni olisi täsmennys, että esimerkiksi varallisuus on yksi anteliasta tekoa konstituiva tekijä ja siksi se ei vaikuta hyvään elämään pelkästään epäsuorasti.

⁹ Tämä ei tarkoita, etteikö taidoilla ja hyveillä olisi monia yhteisiä piirteitä kuten Julia Annas (2011) osoittaa vertaillen taitoja ja hyveitä.

huomioon useita tekijöitä, kuten toiminnan aika, paikka, henkilö, toiminnan välineet ja henkilön sosiaalinen asema (*Nikomakhoksen etiikka* II 3, 1106b20–23, vrt. edellä *Faidros* 272a). Yksittäisissä toimintatilanteissa kausaalisten toiminta-seuraussuhteiden arviointi on ilman muuta tärkeä osa. Konkreettisista keino-tavoite-suhteista Aristoteleellä ei, ikävä kyllä, ole juuri sanottavaa. Tämä oletettavasti siksi, että toimintatilanteet ovat niin moninaiset ja ainutkertaiset, että ei ole mahdollista muodostaa toimintatapoja koskevaa yleistä teoriaa. Tämä näkyy jo luonteen hyveen määritelmässä:

Luonteen hyve on siis luonteenominaisuus, joka johtaa valitsemaan keskivälin suhteessa meihin, joka vuorostaan on järjen määrämä sillä tavoin kuin käytännöllisesti järkevä ihminen sen määräisi. (*Nikomakhoksen etiikka* II 6, 1107a1–3)

Hyvä ihminen on siten arviointiperusta ja mitta sille mikä on hyvää (*Nikomakhoksen etiikka* III 4, 1113a22–33, IX 4, 1166a12–13). Hyvän elämän käytännön toteutusta oppii harjoittelemalla ja ottamalla oppia niiltä, jotka itse elävät sen mukaisesti. Tämän voi tulkita tarkoittavan, että on seurattava kuinka hyveelliset henkilöt eli käytännöllisesti järkevät ihmiset toimivat ja keskusteltava heidän kanssaan (vrt. Hursthouse 1999). Tämä ajatus muistuttaa Platonin dialogien tausta-ajatusta Sokratesta ihan-teellisena kansalaisena. Platonin kuvaama Sokrates tuskin kuitenkaan vastaa täysin Aristoteleen näkemystä käytännöllisesti järkevästä henkilöstä. Hän on ikuinen tiedon etsijä, tutkija, jonka elämä muodostuu pääasiassa teoreettisista keskusteluista Ateenan toreilla. Platon esitteleekin hänet pikemminkin epä-käytännöllisyydestään tunnettuna henkilönä. Tosin Platon kertoo, että Sokrates on kunnostautunut rohkeudellaan taistelutantereella ja on pidettyä seuraa, eikä antaudu nuorten miesten eroottisille houkutuksille. Mikäli parhaaseen mahdolliseen elämään sisältyy kaikkien hyveiden toteuttaminen, Sokrateen elämä saattaisi kuitenkin olla Aristoteleen makuun liian rajoittunut elämän intellektuaaliseen puoleen. Tämä siitä huolimatta, että hän vei näkemyksensä hyvästä elämästä johdonmukaisesti

loppuun asti: joi myrkkymaljan mieluummin kuin pakeni (Plato, *Apologia* 31b–32a, 36b–c). Kuinka nuori ihminen voi tunnustaa, kuka on malliksi sopiva käytännöllisesti järkevä hyveellinen ihminen, siihen Aristoteleelta ei juuri löydy käytännön neuvoja.

Henkinen tila ja tulevaisuus -työryhmä

Niiniluoto kuvaa 1990-luvun alun Suomen taloudellista ja henkistä tilaa seuraavasti: sosialismin romahdus vähensi merkittävästi ulkomaan kauppaa, 80-luvun talouspoliittiset virheet johtivat pankkikriisiin, pienten ja keskisuurten yritysten osin pankkien myötävaikuttamiin konkursseihin sekä laajaan työttömyyteen (20%). Noina vuosina ei Nokian nousu vielä ollut nähtävissä.

Kun silloinen pääministeri Esko Aho syksyllä 1993 pyysi Ilkka Niiniluotoa kokoamaan tutkijoiden ryhmän laatimaan paikaisella aikataululla kansalaispuheenvuoron Suomen henkisestä tilasta ja tulevaisuuden näkymistä, hän oli nähdäkseni valinnut tehtävään monin tavoin sopivan henkilön. Niiniluoto kokosi työryhmän, joka ei suinkaan muodostunut vain filosofian tutkijoista, vaikka Aatos Erkon käyttämä ilmaisu ”filosofi-ryhmä” oli yksi julkisuudessa käytetyistä (haukkuma)nimityksistä. Ryhmässä työskenteli eri alojen tutkijoita: Jari Ehrnrooth (valt. tri, fil. lis, sosiologian laitos, HY), Kari Hokkanen (fil. tri., dos., JY, Ilkka-lehden päätoimittaja), Matti Kortteinen (valt. tri., sosiologian laitos, HY), Terho Pursiainen (teol. kand., MSc., pastori, toimittaja), Elina Sana (yht. maist., hum. kand., koordinaattori, YLE) sekä Liisa Uusitalo (KTT, markkinoinnin prof., HKKK). Työryhmän sihteereiksi määrättiin valtioneuvoston kansliasta Juha Kuisma (taloust. kand., pääministerin erityisavustaja) ja Paavo Löppönen (valt. kand., projektipäällikkö).

Työryhmän jäsenet työskentelivät muun työnsä ohessa ilman korvausta, minkä johdosta tilaajan tavoitteet ja näkemykset eivät sitoneet heitä. Tämä näkyy työryhmän tuottamassa artikkelikokoelmassa *Suomen henkinen tila ja tulevaisuus* (1994),

jossa kirjoittajat painottavat oman asiantuntemuksensa mukaisesti eri näkökulmia ja puolustavat myös keskenään vastakkaisia näkemyksiä. Säätytalolla pitämässään kansalaispuheenvuorossa joulukuussa 1993 Niiniluoto toi reippaasti esiin oman kriittisen kantansa vallitsevan poliittisen käytännön varjopuolista. Hän totesi, että

Maan henkisen tilan kannalta olisi ollut terveellistä, että devalvaatioratkaisuun ajautumisen jälkeen hallitus olisi pyytänyt eroa, jolloin ainakin olisi pitänyt laatia uusi toimintaohjelma muuttunutta tilannetta varten. (Niiniluoto 1994, 37)

Koska ryhmä oli hyvin erimielinen, uskon, Ilkan tuntien, että hänen rauhallinen ja analyttinen tapansa keskusteluissa oli ryhmälle suureksi avuksi. Näin yhteiset tapaamiset saattoivat muodostua dialogisiksi, jolloin pyrkimyksenä on muiden ajatusten ja näkökantojen ymmärtäminen. Tämänkaltainen työskentely, jossa jokainen voi oppia toisiltaan, on paitsi antoisaa myös hauskaa. Se teki nähdäkseni mahdolliseksi, että ryhmä – tosin eräin henkilövaihdoksin – jatkoi yhteistyötä. Näin syntyi melko pian kaksi *Henkinen tila ja tulevaisuus* nimistä teosta, ensin Eurooppaa (1996) ja sen jälkeen maailmaa (2000) koskevia. Tämän jälkeen ryhmä kirjoitti kaksi muuta teosta. Kauppakorkeakoulun kollegani Liisa Uusitalo osallistui itse kaikkien viiden kirjan työstämiseen. Hän arvioi, että filosofi ja historioitsija professori Juha Sihvolan (tuolloin Helsingin yliopiston tutkijakollegiumin johtaja) mukanaolo kolmannessa teoksessa toi uutta puhtia työryhmän työskentelyyn. Liisa itse pitää parhaimpana Niiniluodon ja Sihvolan toimittamaa teosta *Nykyajan etiikka – Keskusteluja ihmisestä ja yhteisöstä* (2005). Myöhemmin ilmestyi vielä heidän toimittamaan *Tarkemmin ajatellen* (2008). (Uusitalo käsikirjoitus)

Tarkastelen lopuksi lähemmin *Suomen henkinen tila ja tulevaisuus* -teoksen johdannossa painettua Niiniluodon Säätytalon puhetta, jossa hän kokoaa työryhmässä esitettyjä näkemyksiä sekä muotoilee toimintasuosituksia omissa nimissään. Useim-

mat suosituksista ovat hyvin abstrakteja, eivätkä suinkaan kuvaa kausaalisia suhteita keinojen ja tavoitteiden välillä. Itse asiassa puheenvuoro sisältää tämäntapaisen ajattelun vahvaa kriittikää.

Säätytalon puheenvuoro puheena

Niiniluodon Säätytalossa joulukuussa 1993 omissa nimissään esittämä työryhmän työskentelylle perustuva kansalaispuheenvuoro on kiinnostava sekä tieteen popularisoinnin näkökulmasta että sisältönsä johdosta. Se on yllättävän ajankohtainen tänään yli kaksikymmentä vuotta myöhemmin. Pidän sen kaikkia ehdotuksia tavoittelemisen arvoisina ja valitettavana sitä, miten vähän Suomessa on edetty niiden osoittamaan suuntaan. Yksi askel tähän on tosin syksyn 2016 alussa voimaan tullut koulujen opetusohjelmia ja -menetelmiä koskeva uudistus.

Kuten jo todettu, puheenvuoro ei ole tieteen popularisointia missään yksinkertaisessa mielessä, koska se perustuu esittäjänsä tutkimukselliseen panokseen. Pidän sitä kuitenkin sekä filosofian että yhteiskuntatieteen popularisointina, koska se on muotoiltu laajalle yleisölle ymmärrettäväksi. Puheenvuoro on alun perin pidetty poliitikoille ja medialle, mutta julkaistuna se on periaatteessa kaikkien kansalaisten tavoitettavissa. Tehtävänantonsa mukaisesti se on poliittinen puhe, jossa annetaan toimenpidesuosituksia ja niille perusteluja. Se sisältää Aristoteleen *Retoriikka*-teoksessa kuvatut puheen osat: johdanto, jossa esitetään asian tausta, puolustettava väite, väitteen todistus sekä loppusanat yhteenvetona jo sanotusta (*Retoriikka* III 13). Raportin tutkimuksellinen ote näkyy tekstin pituudessa, joka on painettuna 32 sivua. Painetun tekstin lähdeviitteitä (48 kpl) tuskin on kuitenkaan Säätytalon areenalla luettu.

Puheenomaisuutta luo heti alussa esitetty pitkä lainaus Volter Kilven teoksesta *Kansallista itsetutkistelua* vuodelta 1917. Sen hegeliläinen ylevä tunnelma sopii hyvin Säätytalon tiloihin kuten seuraava osoittaa:

Epäilen, että kansoja kuten ihmisiäkin toisinaan johtavat luulot, harhautuneet käsitykset siitä, mikä on oma sisäinen pyrkimys. Kuten yksityisellä ihmiselämällä saattaa kansallakin joskus olla kriisikautensa, ajankohta, jolloin joku vaihe sen kehityksessä on saavuttanut huippunsa ja kypsyytensä ja jolloin kansaelimistössä on pyrkimys, paisuva tarve vuolahtamaan uusille urille, hakemaan uutta ilmenemis- ja toteutumismuotoa sisäiselle, alati vireessä olevalle muodostumistarpeelleen, elämäntarpeelleen.

Tällainen ajankohta on tavallisesti sisäisen tyytymättömyyden, risteilevien, etsivien, taistelevien pyrkimyksien aikaa.... (Niiniluoto 1994, 14)

Lainaus ei ole puheessa pelkästään ylevän tunnelmansa vuoksi. Epäselvyys tilanteesta ja monet ristiriidat kuvaavat myös käsiteltävää ajankohtaa.

Niiniluodon malli tiedon ja toiminnan suhteesta

Se, että kysymyksessä on filosofin puheenvuoro, näkyy monitasoisessa tiedon ja toiminnan suhdetta koskevassa näkemyksessä, jota seuraavaksi analysoin. Sen julkilausuminen Säätytalon areenalla tässä esitettävässä muodossa ei olisi osoittanut hyvää tyyliä, ja tuskin puheenvuoron pitäjä on ollut itsekään siitä täysin tietoinen. Kuulijat tuskin huomasivat Niiniluodon tyrmänneen Aristoteelisen etiikan mallin todetessaan puheenvuoronsa johdannossa, että ei ole sellaista viisasta, jolta voimme odottaa valmiita ratkaisuja:

Maassamme vallitseva hämmennys ja neuvottomuus – niin poliitikkojen kuin muidenkin kansalaisten piirissä – koskee myös meitä. Puheenvuoromme ei siten ole mitään ylimaallista korkeampaa viisautta, jolla maan asiat pannaan järjestykseen. Se ei vapauta ketään ajattelemisen ja toimimisen vastuusta, vaan jokaisen suomalaisen – olipa hän presidentti, ministeri, kansanedustaja, professori, toi-

mittaja, virkailija, tehdastyöläinen, maanviljelijä, opiskelija tai työtön – täytyy itse ajatella ja ottaa kantaa yhteisiin asioihin. (Niiniluoto 1994, 20)

Tähän sisältyy samalla vahva eettinen näkemys: vastuu maan tulevaisuudesta on kaikilla suomalaisilla. Tämä on kannanotto demokratian puolesta, ja antaa jo aavistuksen hahmoteltavasta tulevaisuuden suunnasta. Yhteiskunnan rakenteita on kehitettävä demokraattisiksi siten, että jokaisella on kykyjä ja mahdollisuuksia osallistua yhteiskunnan kehittämiseen.

Myös taitotiedon malli tulee heti alussa todetuksi riittämättömäksi:

Vaikka edustamme useiden tieteenalojen asiantunteudesta, hallussamme ei ole valmiita teorioita, joista voitaisiin mekaanisesti johtaa ratkaisuja Suomen ongelmiin. Uusia yksinkertaisia patenttilääkkeitä Suomen taudin parantamiseksi ei ole löydettävissä. (Niiniluoto 1994, 20)

Tämä pitää sisällään sen, että ei ole kausaalisia säännönmukaisuuksia, joiden nojalla voisi kehitellä teknisiä normeja Suomen ongelmien ratkaisemiseksi.

Nämä kaksi kenties viattomilta ja aivan ilmeisiltä vaikuttavaa toteamusta sisältävät tärkeän filosofisen näkemyksen, joka paljastuu kun ne nähdään edellä esitettyjen kahden tiedon ja toiminnan mallin yhteydessä. Aristoteelisen etiikan mallin ja taitotiedon mallin riittävyuden kielto perustuu nimittäin empiristä todellisuutta koskeville käsityksille. Tästä seuraa, että tiedon ja toiminnan suhteen mallin valinnan tulee perustua yhteiskunnallista todellisuutta koskevalle tutkimustiedolle – ja miksei myös käytännön kokemuksesta nousevalle tiedolle. Filosofisen pohdinnan ei tule olla irrallaan siitä, mitä me tiedämme yhteiskunnasta. Järkevän filosofisen näkemyksen muodostaminen tiedon ja toiminnan suhteesta edellyttää siten sekä empiristä tutkimusta mutta myös filosofista analyysiä, joka täsmentää mahdollisia tiedon ja toiminnan suhdetta koskevia malleja. Tässä on nähdäkseni Niiniluodon mallin ensimmäinen askel, jota hän ei puhetilanteen luonteen vuoksi ole pyrkinyt täsmentämään.

Niiniluodon mallin toinen askel ilmenee hänen *strategiseksi ajatteluksi* kutsumansa lähestymistavan kritiikissä. Vaikka edellä todetun nojalla tiedon ja toiminnan suhdetta koskevan filosofisen kannan tulee perustua empiiriselle tiedolle, empiirinen tieto ei kuitenkaan ole riittävä sen täsmentämiseksi. Tämä askel löytyy eksplikoituna puheenvuorossa, vaikka sen perustavaa filosofista merkitystä ei olekaan lausuttu.

Strategisen ajattelun riittämättömyys johtuu ensinnäkin siitä, että ei ole varmaa tietoa siitä, mikä on vallitseva tilanne. On epäselvyyttä olosuhteista, joissa poliittiset päätökset tulevasta toiminnasta tulisi tehdä. Luotettavaa tilannearviota ei pystytä tekemään tieteellisen tutkimuksen nojalla, vaan arviossa tarvitaan maailmankuvaa koskevia valintoja. Tiedetään kyllä, että samanaikaisesti vallitsee kaksi päällekkäistä kriisiä. "Ensimmäinen niistä on akuutti taloudellinen kapitalismin kriisi, ... Toinen niistä on pitkällä aikavälillä kehittyvä länsimaisen elämänmuodon kriisi, joka johtuu talouskasvun törmäämisestä luonnon kestokyvyn rajoihin ja ihmistyön tarpeen vähenemisestä automaation ja työn tuottavuuden lisääntyessä" (Niiniluoto 1994, 39). Maailmankuvan merkitys tulee näkyviin tulkitessa taloudellisen laman tuntomerkkejä, kuten BKT:n lasku, julkisten menojen supistukset, lukuisat konkurssit, pankkikriisi, puolen miljoonan työttömyys ja valtion ulkomainen velkaantuminen. Tähän voisi lisätä, että useiden tulkintojen mahdollisuus koskee myös henkisen kriisin ilmenemismuotoja, joina mainitaan epävarmuus, uusavuttomuus, ahdistus sekä syrjäytymisen ja politiikasta vierautumisen tunne.

Tieteellisen tutkimuksen (saati arkiajattelun) pohjalta ei ole mahdollista arvioida, onko lamassa kysymys vain lännen suhdannetaantumien ja Neuvostoliiton romahduksen aiheuttamasta ohimenevästä kuopasta vai pysyvästä alamäestä. Koska vallitsevan tilanteen luonne on epäselvä, ei myöskään ole mahdollista määrittää täsmällisesti realistisia tavoitteita tai keinoja niiden toteuttamiseksi. Tulevan kehityksen suunnan ennakkoinnissa Niiniluoto pitää välttämättömänä tehdä oma henkilökoh-

tainen maailmankuvallinen ratkaisu, joka sisältää arvion vallitsevasta tilanteesta, realistisista tavoitteista sekä keinoista näiden tavoitteiden toteuttamiseksi.

Taloudellisen kehityksen osalta Niiniluoto erottaa kolme maailmankuvallista vaihtoehtoa. Yksi näistä on *miedonnettu optimismi*, jonka mukaan ”on mahdollista saavuttaa kestävä kehityksen tila, joka turvaa sivistyksen ja elämisen laadun kohottamisen tuhoamatta tulevien sukupolvien elämän edellytyksiä” (Niiniluoto 1994, 22). Toinen vaihtoehto on *pessimismi*, jonka mukaan ”kasvuhakuinen maailmanhallinnan projekti on päätynyt umpikujaan” (Niiniluoto 1994, 23). Kolmas ajattelutapa on filosofinen haaveettomuuden oppi, *meliorismi*, joka ”pyrkii ylittämään katteettoman optimismin ja lamauttavan pessimismin kahtiajaon”. Yksi sen monista muodoista on postmodernismi. (Niiniluoto 1994, 23)

Miedonnettu optimismi näyttää vastaavan Niiniluodon omaa kantaa, sillä hän toteaa esimerkiksi, että ”on ajateltavissa ja uskottavaakin, että kehityksessä tulee vastaan vielä uusia suvantovaiheita” (Niiniluoto 1994, 24). Maailman kaoottisen kehityksen (perhosefektin) huomioon ottaen ei kuitenkaan ole enustettavissa minkälaisia ja kuinka pitkiä nämä suvanto- ja kriisivaiheet tulevat olemaan. Voidaan kuitenkin sanoa, että ”meidänkin valinnoistamme tänään ja huomenna riippuu osaltaan se, millaisia nämä Suomessa toteutuvat tulevaisuudet tulevat olemaan” (Niiniluoto 1994, 24). Vallitsevan tilanteen ja tavoitteiden asettelua vaikeuttaa edelleen se, että epävarma tilanne on yleismaailmallinen. Muut maat eivät myöskään tarjoa sopivaa vertauskohtaa kuten aiemmin Ruotsi, Yhdysvallat tai Japani. Lisävaikeus on arvojen runsaudessa, hajanaisuudessa ja jäsenmättömyydessä. Tästä johtuen suosituksissa korostuu välttämättömyys avoimeen keskusteluun arvoista ja tavoitteista.

Kuvatut tiedon ja toiminnan suhteen askeleet koskevat kumpikin filosofian ja empiirisen tiedon suhdetta. Ensimmäisessä vaiheessa todetaan, että toimiva tiedon ja toiminnan suhteen näkemys on valittava empiirisen tiedon nojalla. Mikäli toiminnan kohteena olevassa todellisuuden osassa on kausaalisia

säännönmukaisuuksia, niiden pohjalta voidaan muodostaa ehdollisia normeja toimintasuosituksiksi annettujen tavoitteiden toteuttamiseksi. Tällöin taitotiedon malli on riittävä. Sitä, että tällaisia säännönmukaisuuksia ei ole, vahvistaa edelleen strategisen ajattelun kritiikki. Myös aristoteelisen etiikan mallin riittämättömyys perustuu empiirisille tiedolle, sillä sen edellyttämää käytännöllisesti järkeviä viisaita ihmisiä ei näytä olevan. Toinen askel kiepauttaa empiirisen tiedon välttämättömyydestä takaisin filosofian välttämättömyyteen. Nykyisessä kapitalistisen talouden kehitysvaiheessa toimivan tilannearvion muodostaminen sekä tavoitteiden ja keinojen määrittely edellyttää filosofisen maailmakatsomuksen valintaa, jota ei voida riittävästi perustella empiirisen tiedon avulla.

Näin saatu yleinen käsitys tiedon ja toiminnan suhteesta ei vielä viitoita tietä kohti toimintasuosituksia. Tosin edellä on jo kuvattu lyhyesti yksi ydinkohta, nimittäin toimijoiden määrittely. Viisaiden puuttuessa vastuu Suomen tulevaisuudesta on kaikilla kansalaisilla. Tätä kattavaa näkemystä toimijoista perustellaan edelleen sillä, että poliittinen järjestelmä toimii heikosti, eikä päättäjiä kohtaan tunneta riittävää luottamusta. Niiniluoto selittää tätä siten, että perinteinen vasemmisto-oikeisto-ideologioihin perustunut puoluekenttä on rapautunut ja kansalaiset ovat vieraantuneet poliittisesta toiminnasta. Muutoksen ydin löytyy vallan hajauttamisesta ja kansalaisten aktiivisen osallistumisen vahvistamisesta kansalaisjärjestöissä tapahtuvan toiminnan kautta. Yhteiskunnan instituutioita on siten kehitettävä demokratian edellyttämiä taitoja tukeviksi. Tästä asetuu haasteita koululaitokselle, terveydenhuoltoon, kansalaisjärjestöille sekä Yleisradiolle, jonka toimintaa Niiniluoto pitää erityisen merkittävänä. On päästävä ulos ankeasta keskusteluilmastossa, johon puheenvuoron alussa viitattiin. Tämä on mahdollista vain kehittämällä kansalaisten kommunikaatiotaitoja –

kuten tekee mieleni lisätä – kohti aitoa dialogista vuorovaikutusta.¹⁰

Tämä laaja näkemys toimijuudesta saa tukea myös yhteiskunnallisen todellisuuden luonnetta koskevista ontologisista kannanotoista. Lukija saa vaikutelman, että näistä on työryhmässä keskusteltu hyvinkin perusteellisesti, joten ne perustuvat empiiriselle tutkimustiedolle. Yksi näistä koskee yksilön ja yhteisön suhdetta. Niiniluoto kuvaa konstruktivistista näkemystä, jonka mukaan ”Ihmiset luovat ja ylläpitävät kulttuurisia ja normatiivisia rakenteita, jotka puolestaan ohjaavat ja antavat edellytyksiä yksilöiden kehittymiselle” (Niiniluoto 1994, 31). Vastakohtina hän esittää aristoteelisen tradition näkemyksen ihmisestä ensisijaisesti yhteisöllisenä ja liberaalin individualismin yksilöllisyyden korostuksen. Niiniluodon oma kanta yhdistää nähdäkseni Jari Ehrnrootin ehdotuksen vahvistaa yksilöllisyyttä, kansalaisten itsetuntoa ja osaamista (Ehrnroot 1994) sekä Terho Pursiaisen ehdotuksen vahvistaa yhteisöllisyyttä ja solidaarisuutta (Pursiainen 1994). Juuri tämänkaltaisia tavoitteita sisältyy tämän hetken koulu-uudistukseen.

Toinen yhteiskunnallisen todellisuuden luonnetta kuvaava näkemys koskee aineellis-taloudellisten ja tajunnallis-henkisten tekijöiden vastavuoroista riippuvuutta. Vaikka taloudellisen laman syy ei ole henkinen lama, ”ihmisten ’korvien välissä’ olevilla asenteilla ja ajattelutavoilla on kausaalisia vaikutuksia taloudelliseen kehitykseen” (Niiniluoto 1994, 26). Suhde pätee myös kääntäen. Tämä sopii yhteen sen kanssa, että Suomi ei ole ajopuu globaalin kehityksen virrassa, vaan voimme itse vaikuttaa omaan tulevaisuuteemme ainakin jossain määrin. Toiminta vaikuttaa olosuhteisiin ja olosuhteet luovat perustan toiminnalle. Näiden ontologisten kantojen voidaan nähdä täydentävän sitä periaatetta, että jokainen suomalainen on omalta osaltaan vastuussa maamme tulevaisuudesta.

¹⁰ Dialogitaitoja ja niiden merkitystä demokratiassa käsittelee Alhainen (2016). Edmondson kutsuu näin syntyvää yhteisöllistä viisautta ”transactional wisdom” (Edmondson 2015).

Tämän tiedon ja toiminnan mallin sekä esitetyn tilannearvion mukaisesti johtopäätösten ensimmäinen toimintasuositus on, että tarvitaan sekä nopeita lyhyen aikavälin hätätoimia erityisesti työttömyyden kierteen katkaisemiseksi sekä ”pitkän aikavälin varustautumista ohjaamis- ja sopeutumisongelmiin, joita liittyy länsimaiden hallittuun alasajoon” (Niiniluoto 1994, 39). Puheenvuorossa ehdotetaan ”rinnakkaisina työn ja tulon tasaamisen ratkaisuuina esimerkiksi työn kierrättämistä ja jakamista, väliaikaista työn lyhentämistä ilman kompensatiota, osa-aikatyötä, sapattijärjestelmää (Tanskan malliin), eläkeiän alentamista” (Niiniluoto 1994, 40). Näiden keinojen nähdään vähentävän syrjäytymisen riskiä. Yhtä lailla työn jakamista voisi pitää valmistautumisena niukempien materiaalien resurssien käyttöön. Edelleen yksi suosituksista on ehdotus, että palvelujen kehittämisessä huomioitaisiin kokonaisvaikutukset muun muassa työllisyyden kannalta. Puheessa suositetaan myös määräaikaista sopimusta kriisiajan hätätilaohjelmasta. Eräänlainen hätäohjelma on juuri äskettäin Sipilän hallituksen aloitteesta neuvoteltu ”yhteiskuntasopimus”. Sen sisältö on kuitenkin täysin päinvastainen kuin Niiniluodon ehdottamat toimenpiteet. Työajan lyhentämisen ja työn jakamisen sijaan ratkaisut on haettu työajan pidennyksestä sekä eläkeiän nostamisesta.

Bruttokansantuotteen sijaan elämän laadun arvioimiseksi suositellaan monien tekijöiden mukaan ottamista laskelmiin Senin ja Nussbaumin kehittämän kyvykkyyssajattelun mukaisesti. Arviointiin tulisi tällöin sisällyttää ympäristön tila, terveys, koulutus- ja sivistystaso ja julkisten palvelujen saatavuus sekä taso. Suomalaisen yhteiskunnan vahvuusalueina kehitettävänä kohteina mainitaan korkeatasoinen koulutus ja tutkimus, vilkas kulttuurielämä ja terveydenhoitojärjestelmä. Tällä kaikella katsotaan olevan myönteistä vaikutusta suomalaisten itsetuntoon ja eettiseen kehitykseen kohti erilaisuuden kunnioitusta ja myötätuntoa.

Suosituksien motiiveissa näkyy edelleen voimakas eettinen lataus. Tavoitteena on ”maan henkisen tilan kohennus, yhteiskunnan joustavuuden lisääminen, ihmisten elämänhallinnan

edistäminen ja tulevaisuuden vaihtoehtojen avaaminen” (Niiniluoto 1994, 39). Osana eettisiä kannanottoja on vaatimus saada kaikki kansalaispiirit keskustelemaan siitä mitä hyvä elämä on.

Yhteenvedoa Säätytalon puheesta

Niiniluodon tiedon ja toiminnan malli rakentuu siis kolmiporaisesti. Lähtökohtana on, että perinteinen taitotiedon tai strategisen ajattelun mukainen näkemys eivät ole riittäviä, kuten ei myöskään Aristoteleen etiikan käsitys käytännöllisistä järkevästä henkilöstä, jolta voimme oppia hyveellistä toimintaa. Tämä lähtökohta samoin kuin toimivan tiedon ja toiminnan suhdetta koskevan mallin valinta perustuu empiiriselle tiedolle. Toiseksi nykyisessä monimutkaisessa maailmassa ei voida muodostaa varmaa arviota tulevasta kehityksestä pelkästään tieteellisen tiedon pohjalta, joten on tehtävä filosofinen maailmankatsomuksellinen valinta. Tämä perustelee Niiniluodon toteamusta, että vastuu Suomen kehityksestä on kaikilla kansalaisilla. Valitsemansa miedonnetun optimismin sekä eräiden yhteiskunnallisen todellisuuden luonnetta koskevien oletusten pohjalta Niiniluoto esittää koko joukon eettisten arvojen mukaisia ohjeita, joiden tavoitteena on tukea kansalaisten kykyä ja halua toimia tämän vastuun mukaisesti. Yksityiskohtaisempi arvojen ja tavoitteiden määrittely jää kuitenkin kansalaisten eri foorumeilla käytävien arvokeskustelujen tehtäväksi.

Tiedon ja toiminnan mallin määrittelyyn tulee nähdäkseni sisältää ainakin seuraavat tekijät: ketkä ovat toimijoita, kuinka muodostaa tietoa vallitsevasta toimintatilanteesta, miten muodostuvat arvot ja tavoitteet sekä kuinka valita keinot. Niiniluodon Säätytalon puheesta analysoimani malli näyttäisi sisältävän nämä kaikki tekijät. Platonin *Gorgias*-dialogin hengessä tiedon ja toiminnan mallin voisi katsoa sisältävän lisäksi ideoita siitä, kuinka vakuuttaa eri toimijat tehdyistä tilannearvioista. Siitä, että puheen mukaisia toimenpiteitä ei ole lähdetty edistämään, emme voi toki syyttää Niiniluotoa, sillä tämä on kuitenkin vain yksi puhe monien muiden joukossa.

Se mitä jää puuttumaan tästä tiedon ja toiminnan suhteen mallista on oppiminen. Kuinka oppia toiminnasta, kuinka korjata todellisuutta koskevia käsityksiä sekä kuinka korjata arvoja ja tavoitteita koskevia käsityksiä? Tässä suhteessa hyvä täydennys löytyy Deweyn filosofiasta (ks. Alhanen 2013). Sen nojalla tiedon ja toiminnan mallia tulee korjata sekä arvojen ja tavoitteiden että keinojen kohdalla, kun toiminnan tulokset eroavat merkittävästi aiotuista tavoitteista. Tämänkaltainen arvio ei ole mikään yksinkertainen prosessi kuten jo edellä todetun nojalla voi uumoilla.

Toinen tärkeä jatkokysymys on se, onko yhteistoiminnan pohjaksi riittävä yksimielisyys arvoista, tavoitteista ja keinoista mahdollinen, jos henkilöiden maailmankatsomukselliset valinnat eroavat toisistaan. Kolmas kysymys koskee kausaalisuhteen luonnetta kun tarjolla ei ole kausaalisia säännönmukaisuuksia koskevaa tietoa. Tätä Niiniluoto ei käsittele, mutta puheenvuoron voi katsoa oletettavan Aristoteleen *dynamis*-käsitteen mukaisen ratkaisun, jossa *dynamis* tarkoittaa mahdollisuutta, kykyä ja voimaa. Vastaavaa näkemystä kausaalisesta tiedosta voimia ja mekanismeja koskevana säännönmukaisuuksista riippumatta on kehitelty niin kutsutun kriittisen realismin parissa (ks. viite 1). On ilmeistä, että näiden asioiden esittely ei mahdu Säätyalon puheen tehtävän asetteluun.

Kirjoituksessani olen keskittynyt kahteen Ilkka Niiniluodon filosofiaa ja tiedettä – ei vain tieteen tuloksia – popularisoivaan artikkeliin. Tämä antaa toki vain viitteitä hänen laajaan tuotantoonsa tieteen yleistajuistamisen saralla. Uskon analyysini tuovan esille ajatuksia, joiden pohjalta on järkevää miettiä eteenpäin tiedon ja toiminnan suhteen ajankohtaisia filosofisia kysymyksiä sekä erityisesti eri tieteenalojen yhteistyötä koskevia haasteita, jotka ovat monin tavoin olleet Niiniluodon mielenkiinnon kohteita. Tarkasteluni näyttävät paljastavan, että tieteen popularisoinnin ei tarvitse rajoittua valmiiden tutkimustulosten esittelyyn. Sopivan haastava tehtävä voi tarjota filosofille

mahdollisuuden kehittää käytännön toiminnan kannalta merkittäviä teoreettisia näkemyksiä laajalle yleisölle ymmärrettävässä muodossa.

Aalto-yliopiston kauppakorkeakoulu

Kirjallisuus

- Alhanen, Kai (2013) *John Dewey'n kokemus-filosofia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Alhanen, Kai (2016) *Dialogi demokratiassa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Annas, Julia (2011) *Intelligent Virtue*. Oxford: Oxford University Press.
- Aristoteles (1987) *Nikomakhoksen etiikka*. Simo Knuuttila (sel. ja suom.). Helsinki: Gaudeamus.
- Aristoteles (1997) *Retoriikka ja Runousoppi*. Juha Sihvola (sel.), Paavo Hohti (suom. *Retoriikan I ja II kirja sekä Runousoppi*), Päivi Myllykoski (suom. *Retoriikan III kirja*). Tampere: Gaudeamus.
- Aristotle (1997) *Topics: Books I and VIII. (Clarendon Aristotle Series)*. Robin Smith (transl. with a commentary). Oxford: Clarendon Press.
- Bhaskar, Roy (1975) *A Realist Theory of Science*. Leeds: Leeds Books.
- Bhaskar, Roy (1979) *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of Contemporary Human Sciences*. Brighton: Harvester Press.
- Bolton, Robert (1994) The Problem of Dialectical Reasoning: *Sullogismos in Aristotle*. *Ancient Philosophy* 14, 99-132.
- Dodds, E.R. (2001/1959) *Plato Gorgias. A Revised Text with Introduction and Commentary*. Oxford: Clarendon Press.
- Edmondson, Ricca (2015) *Ageing, Insight and Wisdom: Meaning and Practice across the Lifecourse*. Bristol: Policy Press.
- Glennan, Stuart S. (1996) Mechanisms and the Nature of Causation. *Erkenntnis* 44: 49-71.
- Green-Pedersen, Niels Jørgen (1984) *The Tradition of the Topics in the Middle Ages: The Commentaries on Aristotle's and Boethius' 'Topics'*, (Philosophia) München/Wien.
- Harré, Rom and Edward H. Madden (1975) *Causal Powers: A Theory of Natural Necessity*. Oxford: Basil Blackwell.
- Heineman, Robert (2007) *Eudaimonia as an Activity in Nicomachean Ethics*. *Oxford Studies in Ancient Philosophy* 33. Oxford: Oxford University Press. 221-253
- Hursthouse, Rosalind (1999) *On Virtue Ethics*. Oxford: Oxford University Press.

- Irwin, Terence (1979) *Plato Gorgias. Translated with Notes*. Oxford: Clarendon Press.
- Kakkuri-Knuuttila, Marja-Liisa (1993) *Dialectic and Inquiry in Aristotle*. Helsinki: Helsinki School of Economics.
- Kakkuri-Knuuttila, Marja-Liisa (1996) Aristoteleen metodin ytimessä: Esimerkkinä *akrasia*. Taina ja Toivo Holopainen (toim.), *Sielun liikkeitä: Filosofianhistoriallisia kirjoitelmia*, Helsinki: Gaudeamus. 43–58.
- Kakkuri-Knuuttila, Marja-Liisa (2002) Kokemus Platonin *Gorgias*-dialogissa. Teoksessa L. Haaparanta ja E. Oesch (toim.) *Kokemus (Acta Philosophica Tampereensia 1)*, Tampere: Tampere University Press. 80–119.
- Kakkuri-Knuuttila, Marja-Liisa ja Juha Sihvola (2002) Johdanto ja selitykset Aristoteleen Topiikka-teokseen. Teoksessa *Aristoteles II: Topiikka ja Sofistiset kumoamiset*. Tampere: Gaudeamus.
- Kakkuri-Knuuttila, Marja-Liisa ja Simo Knuuttila (1990). Induction and Conceptual Analysis in Aristotle. Teoksessa Leila Haaparanta, Martin Kusch and Ilkka Niiniluoto (toim.) *Language, Knowledge, and Intentionality - Perspectives on the Philosophy of Jaakko Hintikka, (Acta Philosophica Fennica Vol. 49)*, 294–303.
- Niiniluoto, Ilkka (1992) Taitotieto. Teoksessa Ilpo Halonen, Timo Ayraksinen ja Ilkka Niiniluoto (toim.) *Taito*. Helsinki: Suomen Filosofinen Yhdistys. 51–58.
- Niiniluoto, Ilkka (1993) Uusien tieteiden synty: Kuusi mallia. Teoksessa Leila Haaparanta, Ismo Koskinen, Erna Oesch ja Tere Vadén (toim.) *Malli, metodi ja merkitys. Esseitä Veikko Rantalan 60-vuotispäivän kunniaksi FITTY 49*. Tampere: Tampereen yliopisto. 187–197.
- Niiniluoto, Ilkka ja Paavo Löppönen (1994) Esipuhe. Teoksessa Niiniluoto, Ilkka ja Paavo Löppönen (toim.) *Suomen henkinen tila ja tulevaisuus*. Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY, 9.
- Niiniluoto, Ilkka ja Paavo Löppönen (toim.)(1994) *Suomen henkinen tila ja tulevaisuus*. Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY.
- Niiniluoto, Ilkka ja Löppönen, Paavo (toim.)(1996) *Euroopan henkinen tila ja tulevaisuus*. Areena-sarja. Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY.
- Niiniluoto, Ilkka (toim.)(2000) *Maailman henkinen tila ja tulevaisuus*. Helsinki: Otava.
- Nussbaum, Martha (1986) *Fragility of Goodness: Luck and Ethics in Greek Tragedy and Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Platon (1977) *Apologia. Teokset 1*. Marianna Tyni (suom.). Keuruu: Otava. 7–37.

- Platon (1978) *Gorgias*. Teokset 2. Pentti Saarikoski (suom.). Keuruu: Otava. 7-106.
- Platon (1979) *Faidros*. Teokset 3. Pentti Saarikoski (suom.). Keuruu: Otava. 143-206.
- Platon (1982) *Filebos*. Teokset 5. Keuruu: Otava. 267-344.
- Platon (1986) *Lait*. Teokset 6. Keuruu: Otava.
- Popular Science. https://en.wikipedia.org/wiki/Popular_science.
- Roche, T. D. (2014) Happiness and the External Goods. Teoksessa Ronald Polansky (toim.) *The Cambridge Companion to Aristotle's Nicomachean Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press. 34-63.
- Sihvola, Juha (1992): Kreikkalainen filosofia ja käytännön taidot. Teoksessa Ilpo Halonen, Timo Airaksinen ja Ilkka Niiniluoto (toim.), *Taito*. Helsinki: Suomen Filosofinen Yhdistys. 11-34.
- Tieteen yleistajuistaminen. https://fi.wikipedia.org/wiki/Tieteen_yleistajuistaminen
- Uusitalo, Liisa (käsikirjoitus) Jakso Suomen henkinen tila ja tulevaisuus -työryhmän työskentelystä laajemmassa tekeillä olevassa käsikirjoituksessa.
- Wörner, Markus H. (käsikirjoitus) Deceptive Rhetoric? Aristotle on Apparent Rhetorical Syllogisms.
- Ylikoski, Petri (2001): *Understanding Interests and Causal Explanation*. Helsinki. Academic Dissertation, May 2001. Helsinki: University of Helsinki.
- Voiko filosofia olla Pop? -seminaarin esittelyteksti. <http://filosofia.fi/node/5422>